

Светлана Михајловна ТОЛСТОЈ

**О МЕЃУСОБНОМ ОДНОСУ ХРИШЋАНСКОГ И  
НАРОДНОГ КАЛЕНДАРА КОД СЛОВЕНА:  
РАЧУНАЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ ДАНА НЕДЕЉЕ\***

Традиционална народна култура Словена често се одређује појмом „двоверје“, који подразумева сложено узајамно деловање двају главних културних језика (и модела света) словенског средњевековља — паганства и хришћанства. Односи између тих језика културе у многоме су слични односу између народног и црквенословенског језика, за који је, према Б. А. Успенском, прихваћен назив диглосија. Стање диглосије, повезано с допунском расподелом сфера деловања оба (паралелна) језичка идиома, у принципу искључује неопходност превода и, према томе, проблем преводивости, али то не значи да језици који се налазе у односу диглосије не сарађују један с другим и не утичу један на другог. И у колико се превод с једног језика на други искључује (принципијелно) за синхронно стање диглосије, онда се у дијахронији односи међу паралелним језицима своде управо на превод разноврсних текстова (како културних тако и језичких) с једног језика на други, у сагласности с померањем границе која дели сфере деловања тих језика у овом или оном правцу. На примеру култа Николаја Мирликијског код источних Словена Б. А. Успенски је показао ништа друго до деловање механизма превођења с језика паганства на језик хришћанства, механизма који је знатно сложенији него у случају језичког превода и који укључује читав систем операција идентификације, супституције, трансформације и т. сл.<sup>1</sup> у различитим областима традиционалне културе (веровањима, обредима, фолклору итд.) различит је распоред књижевног елемента, повезаног с хришћанством, и народног елемента, повезаног с паганством, као што су различите и форме и резултати узајамног деловања тих елемената и ширина међупросторног, пограничног слоја међу њима (мерљива бројем текстова који делују истовремено у обема сферама).

Један од најизразитијих примера узајамног деловања хришћанског и паганског културног језика код Словена јесте традиционал-

\* С. М. Толстая, К соотношению христианского и народного календаря у славян: счет и оценка дней недели. — У књ.: Языки культуры и проблемы переводимости, Москва 1987 г.

<sup>1</sup> Успенский Б. А. Филологические разыскания в области славянских древностей (Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского). М. 1982. Вид. такође: Иванов В. В. Мотивы восточнославянского язычества и их трансформации в русских иконах. — У књ.: Народная гравюра и фольклор в России XVII—XIX вв. (К 150-летию со дня рождения Д. А. Ровинского). М. 1976, с. 268—287.

ни народни календар, каквог су утврдили скупљачи прошлог и овог века, а у појединим елементима и споменици писмености (пре свега, апокрифски, пословни, правни и сл. текстови). Будући да је формално и историјски потекао од канонског црквеног хришћанског календара, народни словенски календар и у погледу структуре (избора и значења поштованих дана) и у погледу семантике његових посебних елемената (тумачења празника и других дана и делова године) и у погледу ритуалне праксе (календарских обреда) и у погледу терминологије празника и других датума — показује знатна одступања од црквеног обрасца и канонских форми, која потичу не само од паганске народне традиције (мада пре свега од ње), него, како показује историја неких календарских представа, и од књижевне културе — пре свега апокрифских текстова различитог (византијског, западноевропског, источњачког) порекла. Усвајање система и појединих елемената хришћанског календара није у народној култури било проста механичка замена, субституција, већ управо превод с језика на језик, који је претпостављао не само одговарајуће замене, него и извртања, преосмишљавања, преобликовања. То је био претежно једностран превод — с језика паганства на језик хришћанства, тј. са „свога“ језика на „туђи“, што је увек повезано с већим тешкоћама и већим изобличавањима него превод на свој језик. Међутим, било је неопходно да при овом изразито дугом узајамном културном деловању присуствује и превод на свој језик, пошто је он био обавезан услов усвајања, разумевања језика хришћанства и тражења одговарајућих подударности. У процесу тога узајамног деловања народне и књижевне културе долазило је до својеврсне креолизације књижевног хришћанског језика и „удвајања“ његовог плана садржаја, тј. стварања текстова (или њихових пвјединачних делова) с двојном — хришћанском и паганском — семантиком. Словенски народи календар садржи доста примера таквих елемената који допуштају двојаку интерпретацију.

У литератури посвећеној словенском календару, како лингвистичкој тако и хронолошкој, већ се током многих деценија разматра (и још увек се не сматра разрешеним) питање о такозваној словенској недељи, различитој од црквене недеље.<sup>2</sup> Представа о особеном, словенском рачунању дана недеље — од понедељка до недеље, противно црквеном — од недеље до суботе, заснива се пре свега на анализи семантике (унутрашње форме) словенских назива дана недеље. Сматра се да називи дана, изведени од бројева, указују на понедељак као први дан недеље и почетак одбројавања. Сагласно томе, уторак је други дан недеље, четвртак-четврти и петак — пети. Ипак, таквом рачунању противречи среда, будући да је њен средишњи положај оправдан само за седмицу која почиње недељом. Ту противречност отклањају било позивањем на неизворност, позајмицу назива среда, било објашњењем о контаминацији два типа одбројавања: од недеље и од понедељка. Недавно је Б. А. Успенски понудио за разматрање још један круг чињеница које, по његовом мишљењу, потврђују присуство двају различитих начина рачунања дана недеље, а то су — словенске народне представе о

<sup>2</sup> *Matuszewski J. Słowiański tydzień Geneza, struktura i nomenklatura. Łódź, 1978.*

„чистим“ и „нечистим“ (повољним и неповољним) данима недеље, које откривају противречност у тумачењу једних те истих дана, посебно среде и четвртка (тј. средишњих дана у недељи једног и другог типа), час као позитивних, срећних, повољних, час као негативних, несрећних, неповољних.<sup>3</sup> Ево шта Б. А. Успенски пише тим поводом: „Супротно схватању једних те истих дана одражава, могућно је мислити, контаминацију аутохтоног и позајмљеног рачунања времена код Словена, а управо је условљено постојањем „народне“ и „црквене“ недеље: прва се рачуна од понедељка закључно са недељом (и има за средњи дан четвртак), друга — од недеље до суботе (и има за средњи дан среду). „Народна“ недеља је исконски словенска по пореклу и одражава се у називима дана недеље разних словенских језика (таквих, на пример, као што је руски: *вторник, четверг, пятница*)... Међутим, „црквена“, литургијска недеља, одговара грчком, латинском и јеврејском рачунању времена...“ И даље: „Постојање „црквене“ и „народне“ недеље доводило је, природно, до збрке у рачунању времена. Исто тако се објашњавају несугласице у одређивању срећних и несрећних дана недеље. Може да се претпостави да се у свим случајевима парни дани сматрају срећним, а непарни — несрећним (упор. уопште о супростављању пара — непара код Словена); али бројање почиње у једном случају од понедељка, у другом — од недеље: у првом случају срећни дани су уторак, четвртак, субота, у другом — понедељак, среда, петак.“

Објашњење које предлаже Б. А. Успенски заснива се на следећим премисама: 1) „црквено“, литургијско рачунање дана недеље — од недеље до суботе; 2) „народно“, аутохтоно рачунање дана (судећи по називима *уторак, четвртак, петак*) — од понедељка до недеље; 3) вредновање дана недеље као срећних и несрећних одређује се у народној традицији критеријумом паран-непаран дан недеље. Размотримо појединачно свако од ових питања.

Представа о томе да црквена, литургијска недеља има, за разлику од народне, рачунање дана од недеље до суботе, од чега полази Б. А. Успенски (као и други аутори који су писали о словенској недељи), не потврђује се сведочењима канонског црквеног календара (пре свега православног), у коме место имају седмице оба типа: седмица која почиње од недеље (по терминологији Б. А. Успенског, црквена) и седмица која почиње од понедељка (по терминологији Б. А. Успенског, народна)<sup>4</sup>. Прво рачунање дана (од недеље) има место у седмицама ускршњег циклуса — од Ускрса до Тројица, и потврђује се како називима седмица (народним и канонским црквеним), тако и њиховом нумерацијом у црквеном календару. Заиста, седмице овог циклуса зову се или нумеришу у сагласности с именом или бројем претходне недеље, одакле следи да недеља припада управо тој седмици и започиње је. Таква је пре свега најсветлија седмица, која почиње Светлом недељом, за њом следи 2-га недеља по Ускрсу која започиње другу седмицу, 3-ћа

<sup>3</sup> Успенский Б. А. К символике времени у славян: „чистые“ и „нечистые“ дни недели. — У књ.: *Finitis duodecim lustris*. Сборник статей к 60-летию проф. Ю. М. Лотмана. Таллин, 1982. (преведено у Повељи, 3—4, Краљево 1987.).

<sup>4</sup> Православный церковный календарь. 1985. Изд. Московской патриархии. Москва.

недеља која започиње трећу седмицу итд. — све до 7-ме недеље и седме седмице по Ускрсу која следи за њом, а непосредно претходно претходи Тројицама. Напротив, седмице тројичког циклуса (које се одбројавају од Тројице), одговарају у својој нумерацији и називима броју и називу (у колико он постоји) недеље која следи за датом седмицом, тј. после 1-ве седмице по Педесетници следи прва недеља по Педесетници, после 2-ге седмице — друга недеља по Педесетници и тако даље све до 33—38 седмице, која се завршава недељом о митару о фарисеју. Исти овај тип рачунања дана (од понедељка до недеље) наставља се и у седмицама Великог поста, где за 1-ом седмицом (која, као што је познато, почиње од понедељка који следи за недељом — покладама) иде прва недеља Великог поста и тако даље све до Цвети (Улазак Господњи у Јерусалим), недеље која завршава 6-ту седмицу Великог поста, седмицу ваија\* (у народној терминологији цветну недељу).

Присуство двојног система рачунања дана: проспективног, тј. оријентисаног на недељу која следи за седмицом и на тај начин седмицу започиње од понедељка (Цветна седмица → Цвети), и ретроспективног, т. ј. који седмицу започиње од недеље и именује је или броји по тој претходећој недељи (Светла недеље → Светла седмица), — присуство ова два система рачунања доводи, природно, до тога да се у тачкама пребацивања с једног система рачунања на други добија једна седмица која уопште нема недељу и друга — са две недеље. Заиста, велика седмица која завршава проспективни циклус седмица нема ни једну недељу, јер Цвети које јој претходе припадају претходној, цветној седмици, а Светла недеља, која следи за великом седмицом, припада следећој, светлој седмици и започиње нови, ретроспективни циклус. И обрнуто, седмица која започиње Тројицама (у недељу), тј. прва седмица по Педесетници, завршава се такође недељом — првом недељом по Педесетници.

У старообредничком календару<sup>5</sup> тројички циклус је организован аналогно православном (тј. по проспективном типу), а у ускршњем циклусу, за разлику од православног календара, недеље се не нумеришу, већ само имају изазиве (Томина недеља, недеља о ослабљеном и т.д.), док седмице имају само број који се бележи понедељком; у периоду Великог поста нумеришу се (такође проспективно) не само недеље и седмице (понедељком), него и суботе, нпр. „Субота 2-га Великог поста“, затим „Недеља 2-га Великог поста“, затим следећег дана (у понедељак): „Седмица 3-ћа Великог поста“. Дакле, у старообредничком календару влада проспективни тип седмице (с почетком у понедељак), а ретроспективни се појављује једино у светлој седмици.

На тај начин је постојање двају паралелних начина рачунања дана недеље карактеристично већ за сам црквени календар, па зато не може да послужи као основа за супротстављање црквене и народне недеље (бар не за православну традицију).<sup>6</sup>

\* Црквенословенски ваије — палмова гранчица.

<sup>5</sup> Старообрядческий календарь на 1966. год. Москва.

<sup>6</sup> Упор. такође *Roty M. Dictionnaire russe-français des termes en usage dans l'église russe. Paris, 1980* (под речју „Праздник“, р. 94).

Даље. Не једном је указивано на то да у словенским називима дана недеље који потичу од бројева (*уторник, четвртак, петак*), те бројеве не треба третирали као редне бројеве дана седмице, већ као бројеве дана који следе после недеље, на шта указује анафорични назив *по-недељник*, који обавезно претпоставља испред себе недељу која служи као почетна тачка одбројавања. У том је случају уторник — други дан *по недељи*, четвртак — четврти, петак — пети, а среда се, у сагласности са својом унутрашњом формом, појављује као средњи дан у низу дана који долазе после недеље, *по-недељних* дана.<sup>7</sup> Ако бисмо у оваквом случају рачунали да називи дана недеље одражавају народно рачунање дана (насупротив црквеном, литургичком), онда бисмо за народну морали да прогласимо управо ретроспективну седмицу, т.ј. седмицу која почиње од недеље.<sup>8</sup>

Па ипак, називи дана недеље (њихова унутрашња форма) — ни су једини показатељ начина рачунања дана недеље, примењеног у народном календару. О њему може да се суди као и у црквеном календару, по називима посебних седмица, који су у вези с називима претходећег или долазећег крупног празника (обично покретног), при чему је у народном календару таквих особитих назива седмица више него у црквеном. Међу њима могу да се нађу како називи оријентисани на претходећи празник — недељу, тако и називи оријентисани на долазећи празник — недељу, а њихов распоред, као и у црквеном календару, одговара ускршњем и тројичком циклусу. Ретроспективни су називи „*великодња*“ седмица — седмица која следи после „*Великодња*“ (Ускрса); „*тројчнаја*“ седмица — седмица која следи после *Тројица*; „*проводнаја*“ седмица — седмица која долази после празника „*Проводи*“ (обично следећа недеља после Ускрса). Проспективни су, напротив, називи *цветна седмица* — она која претходи *Цветима* (које падају у недељу); *бела седмица* — која претходи *Белим Покладама* (такође у недељу); „*запустнаја*“ седмица — која се завршава „*Запустами*“ (недељом) и сл.

Као показатељ примењеног рачунања дана може до извесне мере да послужи то од кога дана (недеље или понедељка) почињу разноврсна набрајања дана недеље, нпр. у вези са знамењима, гатањима, забранама и сл. Постојећа сведочанства из рзних словенских трдиција су противречна у овом смислу, т.ј. садрже примере набрајања и једног и другог типа у приближно изједначеном односу. Разнородни су у том смислу и клиширани текстови са устаљеним набрајањима дана, упор. руску изреку „Понедељник — похмелье; вторник — потворник; среда — пост; четверг — перевал; пятница — неработница; субота — уборка; воскресенье — гуля-

<sup>7</sup> *Понедељник* је по својој унутрашњој форми ознака врсте за сваки од радних дана недеље, пошто је „по-недељност“, т.ј. следовање после недеље — обележје које се односи на сваки од њих. Утврђивање називита врсте иза првог (или главног) у низу, доста је обична појава у номинацији (упор. *печурка* 'бела печурка', *бобица* 'боровница', *месо* 'говече месо', *време* 'лепо време', *квалитет* 'високи квалитет' и т. сл.).

<sup>8</sup> С ретроспективним рачунањем повезано је народно поштовање средопоста у среду четврте недеље Великог поста, зване „*средокрестнаја*“; за недељу која почиње од понедељка (а управо су такве у црквеном календару недеље Великог поста), средњи дан мора да буде четвртак. Упор. народно поштовање „*переплавне*“ среде (преполовљење педесетнице) у среду четврте недеље после Ускрса, које одговара ретроспективном рачунању дана црквеног календара за овај период (ускршњи циклус).

ње“,<sup>9</sup> или одговарајућу пољеску: „Кажуть, у попедилок — важкий дэнь, а во второк батько умэр, у сэрэду ховали, у чэтвэр поминали, а пятница похатница, а субота ж нэ работа — виходной. А нидиля — то то ужэ празник“.<sup>10</sup> Напротив, у врачањима је представљено рачунање које почиње од недеље: „Спать ложится неделя с понидилком, уторок с середою, четвер с пятницей, а субота — единица. Што мне присница“.<sup>11</sup> Или: „Неделя-понедельник — один день, вторник и среда — другой день, четверг и пятница — третий, а субота единица, скажи, кто мне присница“.<sup>12</sup> Исти распоред дана налазимо у рукописној средњовековној српској поуци: „Знај када је добро у који дан хаљине резати. Аште в недељу скројиши, не буде ти среће и с великом их бригом и стастију издрешни. Аште ли понед(ельник) скројиши, у радости их и веселију и здравију издреш. Аште ли понед(ельник) скројиши, у радости их и веселију и здравију издреш. Аште ли в втор’к скројиши, изгоре ти, или вода их отнет или опустет. Аште ли в среде скројиши, буде ти корист и доће ти велико благо и живот. Аште в четврт’к скројиши, примиш разлог о божству и бог те навратит на свој пут. Аште ли в петек, от госпode /господа/ и от људи почтен будеш. Аште ли в суботу скројиши, докле годе су на њем болести му и нездравија будет“.<sup>13</sup> у етнографским описима специјално народним веровањима о дани ма недеље, срећу се набрајања и једног и другог типа (треба још имати у виду да пачни набрајања може да припада сакупљачу, а не информатору — носиоцу традиције).

Рекло би се да непосредне показатеље начина рачунања дана садрже они текстови у којима се један од дана недеље одређује редним бројем, међутим и овим показатељима треба прилазити са опрезом, т.ј. они могу да показују место дана у низу радних дана, а не у саставу недеље. Управо тим, вероватно, може да се објасни не ретко сретано (у једном истом тексту) одређење понедељка као првог дана, а суботе — као последњег, што очевидно противречи једно другом ако се има у виду рачунање дана недеље, и што је у потпуности логично ако се има у виду набрајање радних дана. Осим тога, могу да се подразумевају час недеље ускршњег, час недеље тројичног циклуса, па ће у складу са тим понедељак бити час први, час други дан. Упор., например, у опису народног вороњешког календара код Дикарева: „Твоя бабушка, було, веліла первий дэнь тижня, в понеділок, огірки садить, так на первых цвѣтках буде зав’яз; а як садит на другий або третій дэнь тижня, так первий буде пустоцвѣт, а завязувать ся будутъ уже третї або пятї цвѣтки“; и затим, о суботи: „Хто каже: ‘Субота — послїдній дэнь, не варт

<sup>9</sup> Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. М., 1957, с. 924.

<sup>10</sup> Село Шчедрогор Ратновскога реона Волинске области, запис М. Н. Толстој. 1985 г.

<sup>11</sup> Село Кочиши Јељскога реона Гомељске области, запис А. А. Архипова и Т. В. Шевченко, 1984 г.

<sup>12</sup> Село Вишевички Радомишальскога реона Житомирске области, запис Ф. В. Успенског, 1981 г.

<sup>13</sup> Радојичић Б. Сп. Развојни лук старе српске књижевности. Текстови и коментари [Нови Сад], 1962, с. 213.

починати діло? хиба його багато вродиш? Починають уже з неділі на цілий тиждень”<sup>14</sup>

Постојанија је и једнозначнија нумерација дана ускршње (светле) седмице (делимично и тројичке), која увек почиње недељом. Тако се у Пољесју сама Светла недеља назива првим даном: „Сонце грае пэршого дня на Вылыгдэнь, на Купалу ввэчыры, на Яна врано”<sup>15</sup>, међутим, ово одребење може да се не односи на седмици, већ на празнични циклус обично захвата три дана, међу којима се специјално издваја први дан, упор. „Як деўка прийдэ на пэршыи дэнь на роковэ свято, то як будэш косыть, доц сино намочыть”<sup>16</sup>, или „Есьли я иду в лес, нэ забувай, якого дне пэршыи дэнь Роздва, то ты нэ будэш бачыты нея кого гацтва /т.е. змей”<sup>17</sup>. Још изразитији пример да се среда у овој седмици назива четвртим даном, а четвртак — петим: на директно питање има ли среда после ускрса специјалан назив, одговарају да нема — једноставно кажу: „четвертий день великодняя” и у складу с тим о четвртку: „Проводы на Паску ў четвер, пятого дня”<sup>18</sup>. Али и овде се, могућно, нема у виду распоред дана недеље, већ распоред дана ускршњег празника, који не траје три дана, већ читаву седмицу — од Ускрса до „Проводâ”.

На тај начин, постојећи пример пометње у рачунању дана и њихове неједнаке, противречне нумерације у словенском народном календару, где се првим даном сматра час недеља час понедељак, а последњим— час субота, час недеља итд., могу да се објасне не само постојањем двају типова седмице у црквеном календару (ретроспективном, која почиње недељом и проспективном, која почиње понедељком у сагласности са ускршњим и тројичким циклусом), него и различитим начинима рачунања дана коришћеним у самој народној традицији: рачунања дана недеље уопште, рачунања радних дана (обичних), рачунања празничних дана или других периода годишњег циклуса (нпр. постова, месечевих мена и сл.) и мноштвом употребљених тачака одбројавања.

Само у овом смислу може, изгледа, да се говори о народном рачунању дана недеље и уопште о народној недељи, супротстављеној црквеној, литургичкој недељи. Народна недеља код Словена резултат је дуготрајне културне адаптације (с елементима креолизације и „превода“) хришћанског недељног рачунања времена помоћу традиционалног језика народне културе, његово митолошко, магијско и ритуално осмишљавање и продирање у систем народних представа о времену. Никаква „аутохтона“ словенска народна недеља, која би постојала до примања хришћанства, не може да се претпостави: као и у западноевропским традицијама, недељном рачунању времена које је дошло с хришћанством, код Словена је претходно систем рачунања дана оријентисан на лунарни календар, на месе-

<sup>14</sup> Дикарев М. Народний календар Валујског повіту (Борисівської волости) у Вороніжчини. — Матеріяли українсько-руської етнології, т. VI, Львів, 1903, с. 188—189.

<sup>15</sup> Село Симоновичи Дрогичинског реона Брестске области, запис Ф. Д. Климчука, 1984 г.

<sup>16</sup> Село Боровос Рокитновског реона Ровенске области, запис М. Гончаренко, 1984 г.

<sup>17</sup> Село Олтуш Малоритског реона Брестске области, запис А. В. Гүри, 1985 г.

<sup>18</sup> Возничі Овручског реона Житомирске области, запис М. Р. Павлове, 1981 г.

чеве мене, а рудименти тог система чувају се до данас у словенским народним представама и посебно су чврсти у источнословенској традицији. Тако је, на пример, у Пољесју практично сав домаћински и животни календар био потчињен лунарном времену, упор. „Сеяли ў подпоўня, коб не ў молодзику, а як посееш у старом — две-три недзели молодзика — тады вельми добрэ, тады ўсё расце быстро. И капусту квасць глядзели, код не ў самим молодзику, а дзень праз пяцт-сем. А вот свињю так рэжуць у молодзику, коб сало було беленькае. Кали рэзаць у старом, так сало пожоўее. Лён мочуць тольки ў молодзику, тады, кажуць, што будзе белый, а кали помочыць у старом, так ён почарнае. А вот дом строиць, так строили ў старом. Коли ў старом, так ўсё будзе добро и дом будзе доўго стояць крэпки“.<sup>19</sup>

Једно од најизразитијих свелочанстава и основни механизам укључивања хришћанског календара у основу традиционалне народне културе јесте његово аксиолошко осмишљавање у складу са општом митологијом времена у словенској културној традицији, т.ј. снабдевање његових основних јединица (дана недеље, времена дана и ноћи, празника и сл.) разноврсним вредновањима, у сагласности са семантичким обележјима која им се приписују. Што се пак дана недеље тиче, критеријум пар-непар на који је указао Б. А. Успенски, нипошто није једини за позитивно или негативно вредновање дана недеље код Словена. Као и систем рачунања дана, тако је и систем вредновања изграђен на неколиким критеријумима, и само мноштво критеријума предодређује неподударност вредновања једних истих објеката. Систем вредновања дана недеље, примењен у словенском народном календару, компликује се још и тиме што осим апсолутног, независног, устаљеног вредновања дана по овом или оном критеријуму, постоји још и релативна општа процена дана недеље као позитивног или негативног (повољног или неповољног) у зависности од семантике једног од поштованих непокретних годишњих празника или догађаја, који је те године пао у дати дан недеље.

Као илустрацију реченог навешћу примере вредновања дана недеље који се односе на пољску традицију и узети су из теренских записа последњих година. Очевидна сведочанства вредновања дана по обележју пар-непар нису откривена у пољеском материјалу — за њега су се као значајније показале семантичке опозиције мушки-женски, први-последњи, постан-мрсан и неке друге.

Међу независним семантичким одликама највећи значај (распрострањеност) има опозиција мушких и женских дана, распоређених у складу с граматичким родом назива. Упор. „Среда и пятница, и субота, и недзиля — жэнски дни, а понедзилок, второк, чэцвёрг — мушчыньски“.<sup>20</sup> „Капусту не садзят у мушчыньски дзень,

<sup>19</sup> Вербовичи Наровљанскога реона Гомељске области, запис Е. Стаљамахове, 1984 г. Упор. такође наведено у Карловичевом речнику (с позивањем на О. Колберга) „Лунарно“ значење 'квадра четврт' речи *czwartek* 'четвртак': „Niekiedy kwadry wprost czwartkami zowią, np. nowy, ostatni czwartek“. — Karłowicz J. Słownik gwar polskich, t. 1, Kraków, 1900. s. 292.

<sup>20</sup> Кочишче Јељскога реона Гомељске области, запис аутора, 1975 г.



эта ж жанска названне капуста“.<sup>21</sup> Семантика дана може да се одребује звучним обликом назива: „На букву п клади снопы, мне казали, — у пониделок, у пятницу“<sup>22</sup>; „Свиной режутъ у той день, як нема букву ре — во второк, в среду, в четверг нельзя. Як в етые дни убьеш, то черви будутъ в сале“.<sup>23</sup> Такав звучни симболизам нарочито се често примењује на четвртак, који се због сазвучја четверг — черви\* свуда сматра даном пеговольним за сабење поврћа, припремање сланине и сл. „В четверг все можно делат, но не сажат — черви будут ест“. Напротив, друго сазвучје: четверг-верх\*\*, даје овом дану позитиван смисао: „у четвр эсё будэ рости увэрх“.<sup>24</sup> Напоредо са овим примитивно-магијским критеријумима вредновања јавља се и критеријум који има чисто хришћанску семантику: постан-мрсан. Па ипак, његова примена заснована је на истоветним принципима примитивне магије: посни дани се сматрају повољним за сабење поврћа, складиштење жита и поврћа за зиму, пошто ће у том случају мишеви и црви „достити“, т.ј. неће дирнути жито и поврће.

Постојање више критеријума за вредновање дана недеље доводи природно до тога да један исти дан може по једном обележју да се вреднује као позитиван, повољан, а по другом — као негативан, неповољан, т.ј. да има противречно тумачење. Чак и понедељак, који се у пољској традицији одликује најпостојанијом негативном општом семантиком (труде се да у понедељак не започињу никакве послове, не крећу на пут, сматрајући га тешким даном), може да добија позитивно значење, најчешће у оном случају када се сматра првим даном (недеље или низа радних дана) и потпада под магију првога дана: „Я и сей гуод у понеделак сеяла: первые день — первые й гурочки, не буде пуствацета“.<sup>25</sup> Најмање маркиран дан недеље је уторник, обично оцењен позитивно, као повољан дан, а семантички најопгерећенији је — петак. Вредновања петка су противречна. Упоредо са општим позитивним значењем (упор. „Всеки работы — выпускаты коровы у пашу, сияты на висни чи на осэни — дожыдали пятницу и молодого мисяца придерживались“<sup>26</sup>), петак може да се схвата као несрећан дан. Најчвршће и распрострањене у целом Пољесју су забране и ограничења која се тичу ткачког круга радова (посебно предења) и повезана су с персонификацијом петка у лику свете Параскеве Петке (и Мокоши)\* која се јављају ноћу и кажњава за нарушавање забране: „У пятницу не прали. Пятница вельми абижаласа што яе верацёнами колюць. Ужэ пятница заходзиць, ужэ сонце зайдзе, ужэ

<sup>21</sup> Дубровица Хојничкога реона Гомељске области, запис аутора 1975 г.

<sup>22</sup> Грабовка Гомељскога реона Гомељске области, запис О. А. Терновске, 1982 г.

<sup>23</sup> Замошје Лељичкога реона Гомељске области, запис Ж. Куганове, 1983 г.

\* четвртак-црви

\*\* четвртак-врх

<sup>24</sup> Курчица Новгород-Волнискога реона Житомирске области, запис Г. И. Кабакове, 1981 г.

<sup>25</sup> Мешченка Городњанскога реона Черниговске обл., запис аутора 1980 г.

<sup>26</sup> Олтуш Малоритскога реона Брестске обл., запис аутора 1977 г.

\* Мокош — жена врховног бога словенског пантеона, Перуна (прим. прев.).

му не прадом“<sup>27</sup>; „Як пятница заходить, не прядут. Пятница приде, заколе веретёнами — и нэ прали.“<sup>28</sup> Исто тако су водили рачуна да у петак не окопавају башту и не плеве — да не би било града. Петак сузвали, „татарском недељом“, или „пољском недељом“. За семантике петка једно од најсуштинскијих обележја, које га обједињава са средом, јесте обележје „посни“. У Пољесју је и сада популаран, раширен у мноштву варијаната и оваплоћен у разним жанровима (духовни стих, запис у заветним књигама или његов усмени пренос) текст о 12 петака (апокрифског порекла), у које нарочито строго мора да се држи пост.<sup>29</sup> На крају, на семантику петка, безусловно, утиче његова повезаност са поменом мртвих — иетак је у Пољесју један од или једини дан помена.

Субота се по правилу, сматра даном неповољним за рад и повезује се с мноштвом забрана и ограничења, условљених обележјем „женски“, „последњи“ (дан седмице или низа радних дана), повечерје (недеље или великог празника). Најчешће о суботи говоре да се „в суботу свет сновал(ся)“, зато не сме да се тка /оснива/, кречи кућа, пере, сади поврће и т.д. Понегде суботу сматрају „удовичким даном“ и избегавају да свадбују тог дана. Постоје и појединани примери позитивног оцењивања суботе.

На вредновање дана недеље и карактер забрана и прописа за одређени дан, могле су, осим семантике дана, да утичу и друге семиотичке категорије, на пример опозиција реално — симболичко. Тако недељом важи апсолутна забрана за домаћинске радове у пољу, у башти, али се сматрају допуштеним и у низу случајева чак ритуално неопходним неки видови симболичких радњи, нпр. изгон стоке на пашу, почетак зидања куће, прво орање и т.д. То је повезано са ритуалном издвојеношћу и посебним симболичким смислом почетка рада уопште: не ретко забрана се није тицала рада у целини, већ само његовог почетка, нпр. не уопште орања, сејања и сл., већ само првог заоравања, засејавања и сл. (Упор. „В понедељник нехотели начатков робить“ и исто код Пољака: „Piątek, zły początek“).<sup>30</sup>

Као што видимо, данима недеље се приписују нека семантичка обележја којима се одређује прагматика народног календара, т.ј. дејство ових или оних практичних забрана, ограничења или прописа. Па ипак, уопштено вредновање дана као позитивног или негативног ван конкретних животних ситуација, у Пољесју, изгледа, не постоји. То се, поред осталог, потврђује обичајем (широко распрострањеним у Пољесју) да се дану недеље приписује семантика (и у складу са њом — оцена) у зависности од тога који је од крупних празника пао те године у дати дан недеље. Дан недеље у који је пао крупан непокретан празник памте и поштују као парочито повољан или неповољан за почетак разноврсних послова током целе следеће године. Најчешћи значајни празници за Пољесје, у поменутом смис-

<sup>27</sup> Жаховичи Мозирског реона Гомељске обл., запис аутора 1983 г.

<sup>28</sup> Малне Автуки Калнинковичког реона Гомељске обл., запис Л. Г. Александрове, 1983 г.

<sup>29</sup> Толстая С. М. Трагови старе српске и старе руске апокрифне традиције у фолклору Пољесја. — Научни састанак слависта у Вукове дане, XIV, Београд, 1984.

<sup>30</sup> Kolberg O. Przysłowia. Warszawa, 1967, s. 329.

лу, јесу Божић, „Голодная кутья“ (навечерје Крштења), Сретење, Благовести. Њихово нарочито значење учвршћено је у специјалним терминима: *рождественский* или *роздвяной день* — „дан недеље у који је био Божић“, \* *стреченный* или *стречный день* — „дан недеље у који је било Сретење“, *благовещенский день* — „дан недеље у који су биле Благовести“.

У таквом случају се на дан недеље преноси или наслојава семантика празника. Тако се дан недеље у који је био Божић сагласно општем смислу тог празника, схвата, као дан повољан за свако започињање послова: „У нас считается тот день, в который было рождество господне, етот день называют роздьяны день и в етот стараются начинатя любую работу. Говорать, что етот день счастливы“.<sup>31</sup>

Навечерје Нове године („Шчедраја кутја“, „Шчедруха“)\* и навечерје Крштења („Голодная кутја“), без обзира на супротну семантику самих празника, одражену у антонимији њихових назива, дају одговарајућим данима недеље значење неповољних дана. Тако, пазе да у дан недеље у који је била „шчедруха“ не пуне подрум: „Як Шчадруха, дак мишы паедять, шчадравать будуть“<sup>32</sup>; „У який день Шчадруха и у який день Галодна куття, у тые дни шоб не сеять. У той день ничего не сеют у гароде. Ат курей, ат птиц“<sup>33</sup>; „Ужэ путають [т.ј. питају]: кали Галонна куця була? Ох, сёння Галонна куця [т.ј. исти дан као и на „Голодную кутью“]! На Галонну куцю не хочуць бабу [т.ј. жене] сажаць. На Галонну куцю гурки у бочки не кладуць“.<sup>34</sup> Тај дан је, напротив, могао да се сматра повољним за складиштење поврћа или жита за зиму (на основу магијске везе: „Голдна кутья“ — гладни, т.ј. мишеви који не дирају залихе): „Картошку у погреб сыпать у який день Галонна куття, шоб мишы не ели“.<sup>35</sup> Исто се вреднују и дани недеље у које су били Благовести и Сретење: „На Благовещчэне, у тэй день, у погреб засыпають первый раз, шоб мышы не ели“<sup>36</sup>; „Усё хорошо [садити и сејати] як Благовищенне, который дэнь“<sup>37</sup>; „Цэй день, шо Стречане, треба загребать картопли, зерно складать, шоб мишы не ели. Того года мене одна питае: шчо было Стречане? [т.ј. када је било Сретење?]. А я кажу: а ты шчо, картопли хочэш закладать?“<sup>38</sup>; „У стрэчэньскы дзень, от, например, Стрэчэньне у чэцьвер, ужэ ў той дзень положи што-небудзь, от например, кули — молоцим жыто, у той дзень складаць — ннкогда мушы не есьцимуць“<sup>39</sup>. Постоје,

\* рус. Рождество — Божић.

<sup>31</sup> Хоромск Столинскога реона Брестске области, запис Н. Г. Владимирске, 1976.

<sup>32</sup> кутья — јело које се доноси у цркву приликом помена. Њиме се називају навечерја Крштења и Нове године; прво је „гладна“ а друго „богата“ или „шчедра кутја“.

<sup>33</sup> Јарилевичи Репкинскога реона Черниговске области, запис аутора, 1980 г.

<sup>34</sup> Велики Злејев Репкинскога реона Черниговске области, запис А. В. Кључевског и О. В. Белове, 1980 г.

<sup>35</sup> Жаховичи Мозирскога р-на Гомељске обл., запис аутора, 1983 г.

<sup>36</sup> Велики Злеиев Репкинскога р-на Черниговске обл., запис А. Б. Кључевског, 1980 г.

<sup>37</sup> Мошченка Городњанскога р-на Черниговске обл., запис аутора 1980 г.

<sup>38</sup> Ковнатињ Пинскога р-на Брестске обл., запис Г. И. Кабакове, 1981 г.

<sup>39</sup> Тхорин Овручкога р-на Житомирске обл., запис аутора, 1981 г.

<sup>40</sup> Стодоличи Асљичкога р-на Гомељске обл., запис аутора 1984 г.

међутим, и примери супротног, негативног тумачења сreteњског дана. Понекад се у Пољесју среће оријентација на друге празнике: Евдоки, Овдюшки (1/14. III), Семенов ден (1/14. IX), Воздвижење (14/27. IX).\*

Као календарски оријентира при избору повољног дана могли су, осим празника, да послуже природни или животни догађаји, такви као први дан пролећа, дан долетања птица, први гром, први снег, прво иње; рођендан, дан смрти ближњих. На пример: „Капусту — як пэршы́й снег падае, того дня садят“<sup>40</sup>; „Гавораць, трэба ирмециць, у який дзень иней. На той дзень [т.ј. у тај дан недеље] сеюць у первы́й раз, дак будзе ураджай“<sup>41</sup>; „Я во второк родзилса, дак я во второк и пчолы гляджу, я во второк и засею и короў выгоню“<sup>42</sup>; „Як складаюць жыто, дак есьли знае, ў каторы дзень яо семянин умёр, дак у той дзень“<sup>43</sup>; „у такі дзень складали жыта, кали бацька ўмёр ци маці ўмерла. Тады мушы не трогали жыта“<sup>44</sup>

Дакле, пољески материјал показује да је вредновање дана недеље, које карактерише народну традицију, неједнозначно, противречно, и да је та неједнозначност у тумачењу једних истих дана недеље час као повољних час као неповољних, укорењена у самом начину вредновања и мноштву критеријума (који носе претежно магијски карактер).

Мада мноштво кринтеријума и неједнозначност вредновања дана недеље могу да се сматрају општом цртом словенских народних представа о „добром“ и „злом“ времену, појединачне традиције могу знатно да се разликују једна од друге, како у систему критеријума примењиваних за вредновање, тако и у степену неједнозначности самог вредновања. У поређењу са пољеским (и уопште источнословенским) материјалом, јужнословенске оцене дана недеље изгледају чвршће и при том се не подударaju са најраспрострањенијим оценама источних Словена. Дакле, ако за источне Словене понедељак има постојану негативну оцену као „тежак“, несрећан и сл. дан, када не треба започињати никакав важан посао, предузимати озбиљне кораке, кретати на пут и т.д. — код јужних Словена, пре свега у бугарској и српској традицији, то је, напротив, срећан, повољан, „добар“ дан: „Понедеоник се сматра као срећан дан за сваки почетак рада. Овога дана путници полазе на већа путовања“<sup>45</sup>. По мишљењу П. Ж. Петровића, аутора текста „Понедељак“ у „Српском митолошком речнику“, позитивна оцена тога дана одређује се

\* Преподобна мученица Евдокија, Свети Симеон, Воздвижење Часног Крста — Крстовдан.

<sup>40</sup> Журба Овручкога р-на Житомирске обл., запис Г. И. Трубицне, 1981 г.

<sup>41</sup> Жаховичи Мозирскога р-на Гомељске обл., запис А. А. Кибрика, 1983 г.

<sup>42</sup> Кочинце Јељскога р-на Гомељске обл., запис аутора, 1975 г.

<sup>43</sup> Жаховичи Мозирскога р-на Гомељске обл., запис аутора, 1983 г.

<sup>44</sup> Исто.

<sup>45</sup> Петровић П. Ж. Живот и обичаји народни у Грузи. — Српски етнографски зборник, LVIII, Београд, № 1948, с. 256. Иста оцена понедељка може да се нађе у радовима: Тешић М. Календар народних обичаја. — Ужички зборник, бр. 7, Ужиче, 1978, с. 422; Филиповић Фабијанић Р. Народна медицина и народна веровања у Зери. — Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Etnologija. Sarajevo, 1964, s. 232. и у многим другим етнографским описима. В. такође специјалан рад: Стојковић М. Sretni i nesretni dani. — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj., XXX, sv. 2, Zagreb, 1936, с. 62—64.

обележјем „први“: „Понедељак (понедеоник) је први седмични дан у недељи, па је по томе и добио назив: први по недељи. Услед таквога редоследа настало је веровање да је понедељак најсрећнији дан за почетак сваког рада, па су и деца, која се роде овога дана срећна“.<sup>46</sup> Насупрот источнословенској традицији, уторник се код јужних Словена сматра најнесрећнијим, неповољним даном: тога дана избегавају да иочну какав било посао; деца која су се родила у уторак предскажују несрећну судбину: „В вторник изобицо не се начина никаква работа, зашто няма да има добър и щаслив край; не се тръгва на път, зашто из пътя ще се случи премеждие и нещастие, не се сее ницо, зашто няма да се роди; не се садят дървета, зашто ще бъдат ялови... Ако добиче се роди в вторник, било ягне, или теле — копят го, зашто донася нещастие на цялото стадо“.<sup>47</sup> Исто веровање може да се сматра најкарактеристичнијим за Србе: „Уторак је други („втори“) дан седмице, несрећан за почетак сваког рада. Деца рођена овога дана биће несрећна у животу“<sup>48</sup>, мада су познати појединачни (ретки) случајеви супротног, позитивног вредновања уторника.<sup>49</sup> У односу на друге дане недеље, јужнословенски материјал не показује јединство оцена. То се пре свега односи на четвртак који се код Срба сматра, повољним, срећним даном (упор. изреку „Сви су дани добри дани, а четвртак по најбољи“<sup>50</sup>), док се код Бугара, по сведочанству Д. Маринова, четвртак, као и уторак, сматра лошим даном, када гледају да не започињу никакав посао,<sup>51</sup> мада има и супротних сведочанстава.<sup>52</sup> Противречне су исто тако оцене среде, петка и суботе.

Стабилност позитивне оцене понедељка и негативне — уторка код јужних Словена (на супрот источним Словенима), повезана је, могуће, са већом оријентисаношћу јужнословенског система оцењивања на рачунање дана недеље, него на семантичке опозиције. У том случају та оцена сведочи о рачунању дана које почиње од понедељка (према одређењу Б. А. Успенског „народном“; мада је највероватније реч о рачунању радних дана, а не дана недеље, на шта указује не ретко сретано одређење суботе као последњег дана<sup>53</sup>). Међутим, критеријум пар-непар овде се или уопште не примењује (упор. позитивно значење понедељка — непарног дана и четвртка — парног дана код Срба), или се примењује у значењу супротног ономе које је претпоставио Б. А. Успенски (види горе), т.ј. парни дани се оцењују негативно, а непарни — позитивно. По свему судећи, обележје „први-непрви“ значајније је у овим традицијама

<sup>46</sup> Кулишић Ш., Петровић П. Ж., Пантелић Н. Српски митолошки речник. Београд, 1970, с. 243.

<sup>47</sup> Маринов Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. — Сборник за народни умотворения и народопис. Кн. XXVIII, София, 1914, с. 175.

<sup>48</sup> Кулишић Ш., Петровић П. Ж., Пантелић Н., нав. дело., с. 295.

<sup>49</sup> Исто.

<sup>50</sup> Исто, с. 305.

<sup>51</sup> Маринов Д., нав. дело, с. 175.

<sup>52</sup> Георгиева И. Българска народна митология. София, 1983, с. 76.

<sup>53</sup> Упор., код исте,: „Добри дни в народното съзнание найчесто са понедеаник и четвъртак. За лоши дни се смятат вторник вероятно като втори, четен ден на седмицата и субота като последен ден и ден на мъртвите...“ (Георгиева И., нав. дело, с. 76).

него пар-непар, при чему „први“ има стабилну позитивну семантику, која одражава уопште широко распрострањену магију првог, почетка, док се „непрви“ дани оцењују у складу са другим засада недовољно јасним критеријумима.

На тај начин, заједничком цртом народних вредновања дана недеље у словенској традицији, осим саме представе о добром и злом времену<sup>54</sup>, добрим и злим данима, може да се сматра мноштво критеријума оцене (у својству којих се користе универзалне семантичке опозиције пар-непар, мушки-женски, први-последњи и сл., посебна, превасходно магијска осмишљавања и зближења, а такође и семантичке категорије „књижевног“ карактера, т.ј. семантика црквеног календара) и прагматичка условљеност њихове примене, т.ј. избора критеријума у сваком појединачном случају (категорији случајева): у вези са земљорадничким и другим домаћинским пословима, у вези са „женским“ пословима, у вези са гатањима, заштитним, штетним и сл. магичким радњама, што практично искључује јединствено, апсолутно за све месне традиције, семантичко и аксиолошко тумачење појединачних дана, као и јединственост тумачења у оквиру једне традиције<sup>55</sup>.

са руског превела

Људмила ЈУКСИМОВИЋ

<sup>54</sup> Овом схватању потчињено је вредновање јединица времена: у оквиру дана и ноћи, недеље, месеца, године. Из књижевне апокрифске градације (византијске, која сама потиче од источњачких традиција), у народни календар су продрли пописи „злих“ дана у години. В. Сперанский М. „Зле дани“ в приписках Ассеманово евангелия. — Македонски преглед, София, 1932. год. VIII, кн. 1. У Пољесју се спискови таквих „поганих“ дана до сада могу срести у заветним књигама заједно са бајалицама, молитвама, и сличним текстовима.

<sup>55</sup> О принципијелној амбивалентности дана недеље у великој мери говори податак о предсказивању доброг дана недеље (упор. гатања при избору доброг места за грабење куће и сл.), који саопштава М. Федоровски: „Стенице и бубашвабе се множе углавном зато што је маховина склдана у лош дан, па зато ако неко гради колибу мора у понедељак да пође у шуму, да начупа добру прегршт маховине и положи је на чисту земљу, потом исто тако у уторник, среду и све до суботе, а у недељу или други дан да оде тим гомилама, сваку подигне и провери под којом од њих нема ни једног инсекта — у тај дан треба скидати маховину“. — Fedorowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej, t. I, Kraków, 1897, s. 360.